

ARAB VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA XALQ MAQOLLARINI LINGVOMADANIY ASPEKTD A O'RGANISH MASALALARI

Tadjiyeva Umida

“Al Buxari university” o'qituvchisi

E-mail: umida.fayziyeva@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada lingvokulturologiya yo'nalishi, va ushbu yo'nalish asosida har ikki xalqning o'z maqollarini o'rganilishi va tahlil qilinishi yoritilgan. Shuningdek, arab va o'zbek xalq maqollarining ba'zilarini qiyosiy metod asosida o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, lisoniy me'yor, mentalitet, lakunalar, Vatan tuyg'usi.

ИЗУЧЕНИЯ НАРОДНЫХ ПОСЛОВИЦ В АРАБСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация: Данная статья посвящена области лингвокультурологии, а также изучению и анализу статей обоих народов на основе этого направления. Некоторые арабские и узбекские пословицы также были изучены на сравнительной основе.

Ключевые слова: лингвокультурология, языковые нормы, менталитет, лакуны, чувство родины.

PROBLEMS OF STUDYING FOLK PROVERBS IN ARABIC AND UZBEK LINGUISTICS IN THE LINGUISTIC ASPECT

Annotation: This article deals with the field of linguoculturology, and the study and analysis of the articles of both peoples on the basis of this direction. Some of the Arabic and Uzbek proverbs have also been studied on a comparative basis.

Keywords: lingvoculturology, linguistic norms, mentality, lacunae, sense of homeland.

KIRISH

Lingvokulturologiya yo'nalishi, nutqiy muomala, so'z tanlash, madaniy to'siq, lisoniy me'yor, buyruq mayli, shaxs formalari, ko'plik, hurmat tushunchasi, buyurish ma'nosini kuchaytirish hisoblanadi. Bir-biridan farq qiladigan turfa yo'nalishlarning mavjud bo'lishiga qaramay, zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologiyaning o'rni baland soha hisoblanadi. Lingvokulturologiya – “til va madaniyat”ning uzviy aloqadorligini, uning shakllanishi va rivojlanishini o'zida aks ettirgan hodisalar – til-madaniyatni birgalikda o'rganadigan alohida ilmiy soha sanaladi. Hozirgi kunda lingvokulturologiyaning qator muammolaridan biri -bu tildagi “lakunalar”dir. Ya'ni bir tilda mavjud bo'lgan so'z yoki tushuncha boshqa tilda bo'lmasligi mumkin shunda tildagi lakunalar (bo'shliqlar) bo'ladi. Mana shu ma'daniy to'siqlarni (lakunalarni) ya'niki tildagi nomutanosiblikni bartaraf qilish lingvokulturologiyaning muammolaridan biri

sanaladi.¹ Bu borada lingvokulturologik obyekt bo'la oladigan bir necha o'zbek maqollarini quyidagicha talqin qilamiz:

Onasini ko'rib qizini ol- o'zbek xalqida odatda to'y bo'lishidan oldin sovchilikka boriladi. Qizning xonadonida avval ona bilan ko'rishiladi. Ma'qul bo'lsa, yoshlarni uchrashtiriladi. Shuning uchun ham ushbu maqol keng qo'llanilib kelinadi.

Bir mayizni qirq kishi bo'lib yeydi- o'zbek xalqi odatda ahil-inoqlikda turmush kechiruvchi millatdir. Ushbu fazilat ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan. Bir mayizni qirqqa bo'lib yeyish, o'zi yemasa ham birovga yedirishlikni anglatadi.

Yosh kelsa ishga-qari kelsa oshga- odatda o'zbek xalqida uyda ham, katta tadbirlarda ham katta yoshli insonlar izzatda, yoshlar esa hizmatda bo'ladilar. Yoshlar turganda kattalarning biror yumush bilan shug'ullanishi o'zbek xalqi uchun yot hisoblanadi. Shu o'rinda hazilomuz bo'lgan "O'zbekning kichigi bo'lguncha-qozoqning kuchugi bo'l" maqolini ham keltirib o'tirish joiz. Ushbu maqolda oilada kichik bo'lgan farzandlar kattalarining xizmatini qilish bilan birga, ularga bo'ysunishi kerakligi, bu narsa mushkul ekanligi aytib o'tiladi.

Yaxshi mehmon osh ustiga- ma'lumki o'zbek xalqi azal-azaldan mehmondo'st xalq hisoblanadi. Har qanday vaziyatda kirib kelgan mehmonni birdek e'zozlanadi. Agar mehmon, mezbonlarning endi ovqat suzilganida kirib kelsa, ushbu maqol ishlatiladi. Shuningdek, ushbu vaziyatda "Qaynonasi suygan" degan ibora ham ishlatiladi.

NATIJA

Bugungi kunda dunyo tilshunosligida til birliklarining lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Bu yo'nalishda ko'plab izlanishlar olib borilayotgan bo'lsa-da, o'z yechimini kutayotgan muammolar ham mavjud. Xususan, arab va o'zbek tillaridagi maqollarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish chog'ishtirma tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biridir. Arab va o'zbek maqollarining lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu ikki xalq maqollarida mushtarak va farqli lingvomadaniy xususiyatlar mavjud.

المودة شجرة والزيارة ثمرة -mehr bir daraxtdir, ziyorat esa uning mevasidir, o'zbekchada shunga yaqinroq: "obod qilgan, obod boladi" ma'nosida ishlatiladi.

عز الدنيا بالمال -foniy dunyo boylik bilan azizdir, "dunyo aldamchi matohdir" degan falsafiy mazmunni anglatadi.

الكتب بساين العلماء -kitoblar olimlarning bo'stonidir, o'zbekchada "olim aytgani olam aytgani" tarzida ishlatiladi.

العجلة اخت الندامة - shoshqaloqlik nadomat keltiruvchidir, o'zbekchada esa "shoshgan qiz erga yolchimas" muqobilida qo'llaniladi.

الكسل بنت الغنا وام الفقير -dangasalik kambag'allik onasi, hursandchilikka oshnodir, o'zbekchada "dangasaning ishi bitmas, yoz kelsa ham qishi bitmas" tarzida ishlatiladi.²

MUNOZARA

Turli tillarning maqollariga to'xtalar ekanmiz, ular o'sha til egasi bo'lmish xalqning tarixiy, ma'naviy va moddiy madaniyati ko'zgusi ekaniga guvoh bo'lamiz. Shu sababli, turli til maqollarini qiyosiy o'rganish millatning o'ziga xos madaniy va milliy qirralarini ochishga yordam beradi, boshqacha qilib aytganda, o'sha xalqning mentalitetini ko'rsatadi. "Mentalitet" tushunchasi tilshunoslik paradigmasiga kiritilganiga hali ko'p bo'lmagan bo'lsada, hozirda juda keng doirada qo'llanilmoqda. Tor ma'noda mentalitet "fikrlash doirasi, dunyoqarash" mazmunida foydalanilsa, keng ma'noda esa "xalqning axloqi, tarbiyasi va tasavvuri tushuniladi". Mentalitet tushunchasini tilshunos V. fon Gumboldt qarashlarida ham ko'rishimiz mumkin. Uning fikricha, mentalitet – bu

¹ Ohunova N. Lingvokulturologik Tadqiqotning buyruq maylidagi maqsadi va vazifalari. "Chet tillarni o'qitishda innovatsion usullardan foydalanishning ahamiyati va tarjimashunoslik muammolari" mavzusidagi xalqaro online ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. B-193.

muqobillari va semantik tahlili. "Chet tillarni o'qitishda innovatsion usullardan Islomova S. Arab maqollarining o'zbek tilidagi foydalanishning ahamiyati va tarjimashunoslik muammolari" mavzusidagi xalqaro online ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami .B-235.

“xalqning nafaqat tilida, balki adabiyoti, dini va boshqa ma’naviy jabhalarida ham o‘z aksini topgan xarakteridir”. Shunday ekan, yuqorida aytib o‘tilganidek, bu “milliy xarakter” xalqning dini, siyosati, urf – odatlari, ijtimoiy qatlami, turmush tarzi, tarixi va hatto geografik o‘rni bilan ham chambarchas bog‘liq.³ O‘zbek xalq maqollari ham, arab xalq maqollari ham turli tillar bilan chog‘ishtirma metod orqali o‘ziga hos bo‘lgan lingvomadaniy xususiyati chuqur o‘rganilgan. Quyida uning o‘zbek va ingliz maqollarining chig‘ishtirish orqali lingvomadaniy xususiyati aks etgan na’munani ko‘rib chiqamiz:

Inglizcha: “The nearer the Church, the farther from God” maqolini o‘zbek tiliga tarjima qilsak - cherkovga yaqinlashgan sari Xudodan uzoqlashar- ma’nosini beradi. Bu o‘zbek tilida: “Besh vaqt namozini tark etmas, Harom-xarishni farq etmas” maqoli orqali ifodalanadi. Inglizcha maqoldagi “Church” so‘zi o‘zbekcha tarjimada “cherkov” so‘zini beradi. “Cherkov” so‘zi asli o‘zbekcha so‘z emas, lekin o‘zbek tilida boshqa tillardan o‘zlashgan termin sifatida mavjud. “Cherkov” xristian diniga mansub bo‘lgan insonlarning shu dinga xos bo‘lgan rasm-rusumlarini bajaradigan joy hisoblanadi. O‘zbek tilida bu so‘zga nisbatan ekvivalent sifatida “masjid” so‘zini keltirsak bo‘ladi. Agar ikki xalqning dinidan kelib chiqadigan bo‘lsak, o‘zbek xalqining ko‘pchilik qismi islom diniga, ingliz xalqi deyarli xristian diniga sig‘inadi. Xristian dinida cherkov xristianlar uchun eng muqaddas joy sanaladi va yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, xristian diniga xos urf-odatlar, an’analar o‘sha joyda o‘tkaziladi. Islom dinida musulmonlar uchun islom diniga oid rasmlarini o‘tkazish uchun cherkovni aytolmaymiz. Chunki musulmonlar islom 46 diniga xos urf-odatlarini bajarish maqsadida masjid, madrasa kabi ulug‘ va muqaddas dargohlarga tashrif buyurishadi. “Cherkov” va “masjid” so‘zlari har ikki tilda xalq uchun bir xil vazifani bajaruvchi so‘zlar bo‘lishiga qaramasdan, ular o‘ziga xos foydalanish funksiyalariga egadir. Bu o‘rinda xalq o‘ziga xos va mos bo‘lgan terminidan foydalanadi. Shuning uchun ham maqolning o‘zbekcha variantida “cherkov” so‘zi ishlatilmadi.⁴

Arab mamlakatlarida xalq maqollarining lingvomadaniy jihatdan o‘rganilishiga kelsak, shuni aytib o‘tish kerakki, insonlarning maqol va matallarga munosabati qiziqish va hurmatga to‘la. Misr yozuvchisi Xanna al-Faxuri arab aforizmlariga bag‘ishlangan "Dono so‘zlar va maqollar" kitobida shunday yozadi : "Arablar, umuman boshqa sharqiy xalqlar doimo o‘zlarida mavjud bo‘lgan dono so‘zlar va maqollariga moyil xalq hisoblanadi. Ular so‘zlarini o‘zlar bilan zaxiralashadi, qilmishlarini tushuntiradilar, sochib yuborishadi, qayg‘u va xursandchilikda ularni hayotidagi barcha voqealar to‘g‘risida maqollar orqali so‘zlaydilar. Shuning uchun maqollar va matallar kundalik tajribaning o‘ziga xos zaxirasi, hayot qonuni, keksalikning bezagi, uy ishlarini, qabilaviy ishlarni tashkil qilishda barcha insonlar uchun qo‘llanma bo‘ladi. O‘tgan asrning boshlarida P.Dixon ta’kidlaganidek, «Arablar har doim shoirlarning va boshqa "so‘z odamlari" ning maqollari va so‘zlarini nutqlarida keltirganlar, bundan ko‘rinadi ular hikoya qilishni yoqtirganlar va bundan zavq olganlar.”⁵

Quyida arab va o‘zbek xalq maqollarining o‘ziga hos va mushtarak jihatlarini aks ettiruvchi ba’zi maqollardan namunalar keltirib o‘tiladi:

Arab xalqi o‘zbek xalqi kabi Vatanini e’zozlaydi, unga yuksak ehtirom ko‘rsatadi. Bu holat ularning maqollarida ham bevosita aks etgan:

⁶ حب الوطن من الايمان - ya’ni “ Vatanni sevmoq iymondandir. Ushbu maqol o‘zbek xalqida ham mashxur. Ze’ro musulmon xalqlari uchun iymon Islom dinining birinchi sharti sifatida e’tiqodning belgisi hisoblanadi. Vatanni sevmoqlikning iymon bilan bog‘lanishi musulmon xalqi uchun Vatanning Islom dini kabi muqaddas ekanligini anglatadi. Quyidagi maqolga e’tibor qaratamiz:

³ Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – T.: Mehnat, –2000. –B.62

⁴ Karamatova K.M., Karamatov H.S. Ўша манбаъ –B.63

⁵ МаксудовУ. Юкорида қўрсатилган манбаъ,ст-108.

⁶ حكم و أمثال عن الوطن. www.mashdoo3.com.

7 - جميل أن يموت الإنسان من أجل وطنه, ولكن الاجمل أن يحيا من أجل هذا الوطن. Bu maqolda inson Vatani uchun jonini fido qilsa qanday ham yaxshi lekin u o'sha Vatan uchun yashasa undan xam yaxshi ekanligi ta'kidlangan. Maqol orqali inson o'z Vatani uchun jonini-da ayamasligi, u uchun xattoki o'limni bo'yunga olishi yaxshi fazilatdir, Vatani uchun kurashish xar bir fuqaroning burchi ekanligini anglab yetishi lozimligi ta'kidlanadi, lekin bundan xam afzalroq narsa Vatan uchun yashashdir, ya'ni yashab turgan o'lkani gullab yashnashiga xissa qo'shish, u yerdagi qonun-qoidalarga bo'ysunish va qadriyatlarni xurmat qilish, Vatan uchun munosib farzand bo'lib yetishish ko'zda tutiladi.

Arab tilida Vatan va din tushunchalari yonma-yon qo'llangan maqollar ko'p uchraydi. Masalan: 8 - عندما تسمع من يقول: سوف أضحى ووطني من أجل ديني... فأعلم أنه لم يفهم معنى الدين ولا معنى الوطن. Ushbu maqol quyidagi ma'noni anglatadi: Agar biror bir kimsaning dinini uchun Vatanini qurbon qilaman degan gapini eshitsang, bilginki u din nimaligini ham, Vatan nimaligini ham bilmas ekan.) Ushbu maqolda Vataning naqadar muqaddas ekanligini, u insonning dini bilan bir pog'onada turishini, ularning biri-biridan ustun qo'yilmasligini ifoda etiladi. Shuningdek din yo'lida vatanga xiyonat qilish ham joiz emas.

Arab va o'zbek xalqining Vatanga bo'lgan yuksak e'tiqodi aks etgan maqollarda ham mushtarak jihatlar ko'zga tashlanadi. Masalan:

9 - خبز الوطن خير من كعكة الغربة Ushbu maqol quyidagi ma'noni anglatadi: O'z Vatanidagi non o'zga yurtdagi shirinlikdan afzaldir. Mazkur maqolda inson o'z yurtida yeydigan oddiy non ham, o'zga yurtlarda musofirlikda yeyishi mumkin bo'ladigan shirinlikdan afzalroq bo'lishi mumkinligi ifodalanadi.

XULOSA

Shu kabi maqollar o'zbek tilida ham mavjud: "O'zga yurtda shoh bo'lguncha o'z yurtida gado bo'l". Har ikki maqol semantik-sintaktik jihatdan turlicha shakllangan bo'lsa-da, ularda umumiy g'oya ifodalangan. Yurtga shoh bo'lish, bu tunganmas boylik, dunyoning barcha noz-ne'matlariga ega bo'lishdir. Lekin inson shunday baxtga erishsa xam uni vatan sog'inchi tark etmaydi. O'z yurtidagi oddiy bir non barcha noz-ne'matlardan afzal bo'lib qoladi. Shuning uchun o'z vatanningda gado bo'l deb be'jizga aytilmagan.

Vatan mavzusidagi maqollar tahlili shuni ko'rsatadi-ki, arab va o'zbek xalqi uchun Vatan muqaddas tushunchadir.

Adabiyotlar

1. Ахмедова З.Г., Трахова А.Ш. Лингвокультурологический подход к изучению адыгейских пословиц и поговорок. Язык. Этнос. Сознание / Материалы международной научной конференции (24–25 апреля 2003 года). Том 1. – Майкоп, 2003. – 212 с.
2. Бакирова М.Р. Оценочность в пословицах с зоометафорами / М.Р.Бакирова // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания: труды и материалы: в 2 т. – Казань: Изд-во КГУ, 2006. Т. 2. – С. 87–89.
3. Барли Н. Структурный подход к пословице и максиме / Паремнологические исследования / под общ. ред. Г.Л.Пермякова. – Москва: Наука, 1984. – С.127–148.
4. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs–Maqollar– Пословицы. – Т.: Mehnat, –2000.
5. www.mashdoo3.com.

⁷ تعلم لتطور www.intwersd.com

⁸ حكم و أمثال عن الوطن www.mashdoo3.com.

⁹ حكم و أمثال عن الوطن www.mashdoo3.com.